

درآمدی بر تربیت جنسی در متون دینی اسلام

دکتر محسن فرمehینی فراهانی^۱

چکیده

غریزه‌ی جنسی به عنوان یکی از غرایز اساسی آدمی، تأثیر شگرفی در سعادت و ضلالت آدمی دارد. به علت این تأثیرگذاری زیاد، در متون دینی اسلامی به آن توجه خاصی شده است. مطالب اسلامی در زمینه‌ی تربیت جنسی، به حق، یک نظام جنسی را تشکیل می‌دهد که در مقایسه با سایر نظام‌ها وسیع‌تر و جامع‌تر است. دقت در متون دینی حاکی از این است که در این زمینه از هیچ نکته‌ای فروگذار نشده است و تمام جزئیات به طور کامل آمده است؛ لیکن در این زمینه آن طور که بایسته و شایسته است نظریه‌پردازی و تحقیق نشده است. مقاله‌ی حاضر تلاشی در این زمینه است. در این مقاله تلاش شده است بر اساس چارچوب ارائه شده در زمینه‌ی ارتباط بین مبنا، اصل و روش در کتاب‌نگاهی دوباره به تربیت اسلامی دکتر باقری، مبانی، اصول و روش‌های تربیت جنسی استخراج شود و در حد مقدمات مقاله و توان مؤلف با متون دینی مستند گردد. از آنجا که تربیت جنسی مفهوم وسیع‌تری از آموزش جنسی دارد و نه تنها احساس جنسی را دربر دارد، بلکه دارای خصوصیات رشد شخصیت اجتماعی، اخلاقی و فرهنگی نیز می‌باشد، لذا این نوع نگاه در تدوین مبانی، اصول و روش‌های ارائه شده برای تربیت جنسی نیز مورد توجه قرار گرفته است.

کلیدواژه‌ها: تربیت جنسی، اسلام، متون دینی، مبانی و اصول و روش‌ها.

ثرويشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگي
پرتال جامع علوم انسانی

مقدمه:

لزوم نگاه دوباره به آموزه‌های دینی و بازخوانی آن مطابق با تغییرات جهان امروز یکی از ضروریات است. این که چگونه می‌توان حضور مؤثرتر دین و حیانی را در حوزه‌ی تعلیم و تربیت به اثبات رساند، امری درخور توجه و تحقیق است. این که آیا دین تنها مبانی و اهداف را ترسیم می‌نماید، یا فراتر از آن، با روشنگری‌های دیگر در قالب ارائه‌ی اصول و روش‌های خاص ما را به سوی تعالی فرا می‌خواند، مسئله‌ای قابل توجه است. متناسب با دیدگاه «گزیده‌گویی»^۱، پیام اصلی دین‌های الهی، هدایت انسان به ساحت ربوبی و به دست دادن دستورالعمل‌های فردی و اجتماعی، برای پیمودن راه خدا و تقرب به او است و در این زمینه از هیچ چیز فروگذاری نکرده است و نیازهای آدمی در این راستا را به مقیاس حداکثر پاسخ داده است. اگر از این منظر به مبحث تربیت جنسی پردازیم درمی‌یابیم که غریزه‌ی جنسی به خاطر قدرت فوق‌العاده، تأثیر شگرفی در سعادت و ضلالت آدمی دارد. اگر فرد در تعدیل و رهبری آن کوشا باشد، زمینه‌ی رسیدن به قرب الهی و ساحت ربوبی برای او فراهم می‌شود. در غیر این صورت ممکن است در

۱- در دیدگاه گزیده‌گویی بحث بر این است که متون دینی از جمله قرآن صامت نیست و در خصوص غرض اصلی خود یعنی هدایت آدمی به ساحت ربوبی از هیچ کوششی دریغ نکرده است و مسائل دور از این غرض را به اجمال برگزار نموده است. در واقع در رابطه با آن دسته از نیازهای آدمی که در راستای غرض اصلی قرآن یعنی رسیدن آدمی به قرب الهی است، در متون دینی در مقیاس حداکثر پاسخی داده شده است، و آن دسته از نیازها که در حیطه غرض اصلی نمی‌باشند مانند علوم جدید، به اختصار، و به عبارتی در مقیاس حداقل مورد توجه قرآن قرار گرفته است. (برای اطلاع بیشتر در این زمینه به کتاب هویت علم دینی تألیف دکتر باقری مراجعه شود)

جاده‌ی ضلالت و گمراهی قرار گیرد. از امام علی علیه السلام نقل است که فرموده‌اند: خداوند در ملائکه (فرشته) عقل را بدون شهوت و در حیوانات شهوت را بدون عقل نهاد و در آدمی هر دو. لذا هرکس از آدمیان که عقلش بر شهوتش چیره شود، بهتر از فرشته و کسی که شهوتش بر عقلش پیروز گردد، از حیوانات بدتر است (شیخ صدوق، ۱۳۸۲). در کشاکش عقل و شهوت، نه عقل به تنهایی قابل طرح و توجه و نه شهوت قابل نفی و انکار است، بلکه ایجاد تعادل بین این دو راه سومی است که معبر آن تربیت است و بی‌عبور از تربیت جنسی کارآمد و متناسب با شرع و عرف، زمان و مکان و ضرورت‌ها، به هیچ حقیقتی نخواهیم رسید.

متناسب با دیدگاه گزیده‌گویی، باتوجه به تأثیرگذاری شگرف تربیت جنسی در سرنوشت فرد بعید به نظر می‌رسد، اسلام در این زمینه سکوت کرده باشد. در واقع می‌توان گفت مطالب اسلامی در این زمینه، به حق یک نظام جنسی را تشکیل می‌دهد که در مقایسه با سایر نظام‌ها، اولاً وسیع‌تر و جامع‌تر است، ثانیاً به دور از افراط و تفریط‌هایی است که در این زمینه وجود دارد (بیگم زاده شیرازی، ۱۳۶۹).

مکاتب و نظام‌های مختلف، به تناسب وسعت یا محدودیت خود، تعالیم و دیدگاه‌هایی را نسبت به اخلاق و عادات جنسی عرضه می‌کنند. از آن جا که مادیان اسلام را آخرین و کامل‌ترین ادیان می‌دانیم و معتقدیم که برای تمام مسائل زندگی از خرد و کلان برنامه‌های منظم و حساب شده‌ای دارد، مسلماً معتقدیم برای حفاظت و کنترل یکی از مهم‌ترین انگیزه‌های وجود آدمی یعنی غریزه‌ی جنسی نیز برنامه‌های منظم دارد (فرمینی فراهانی، ۱۳۸۳). توصیه‌های مکرر به والدین درباره‌ی آنچه خود باید در مواقع خاص لحاظ کنند و هم‌چنین آنچه باید در این باره به فرزندان بیاموزند، مثل مسائل احتلام، حیض، بلوغ، جداخواهی فرزندان و... در متن آموزش جنسی اسلام وجود دارد. اصول و روش‌هایی که در تربیت جنسی از دیدگاه اسلام وجود دارد و در ادامه به آن خواهیم پرداخت نیز حاکی از جامعیت نظام تربیت جنسی در اسلام است.

دیدگاه اسلام درباره‌ی ابعاد اخلاقی و معنوی آموزش جنسی، در راستای باورهای دینی است و با دیدگاه سکولاریستی که بر جنبه‌های بیولوژیکی و بهداشت جنسی

انسان، بدون توجه به مسائل دینی تأکید می‌کند، تفاوت فراوانی دارد (عبدالمعبود، ۱۳۸۳) تربیت جنسی در اسلام عبارت است از مجموعه‌ی اقدامات تربیتی مربوط به غریزه‌ی جنسی، شامل هدایت، کنترل، تعدیل و ضابطه‌مند کردن غریزه‌ی جنسی، که دین اسلام برای حفظ سلامت جسمی و روانی، عفت و پاکدامنی، شرافت و کرامت انسان به کار گرفته است (فرمehنی فراهانی، ۱۳۸۳)، به نحوی که به رشد و تعالی شخصیت اخلاقی، عاطفی، اجتماعی و فرهنگی او منجر گردد. به مفهوم دیگر، تربیت جنسی مفهوم وسیع‌تری از آموزش جنسی دارد و علاوه بر احساس جنسی ابعاد مختلف رشد شخصیتی فرد را نیز در نظر می‌گیرد و یکی از اهداف کلیدی آن آشنا کردن فرد با هنجارهای شرعی است که راه پاکدامنی و برخورد مشروع و معقول با شهوت جنسی را نشان دهد.

طرز تلقی ما از تربیت جنسی با اندیشه‌ی غرب کاملاً متفاوت است. غرض ما از تربیت جنسی، پرورش، تعدیل و جهت‌دهی است نه پروردن و اوج دادن؛ به عنوان نمونه، ما وجود شرم و حیا در زمینه‌ی تربیت جنسی را یک اصل انسانی می‌دانیم و با آزادی و بی‌بند و باری در زمینه‌ی جنسی کاملاً مخالف هستیم (همان) در شریعت اسلام، لزوم مراعات اعتدال و اجتناب از افراط و تفریط نه تنها در زمینه‌ی غریزه‌ی جنسی بلکه در جمیع شئون حیات دنیوی توصیه می‌شود. در اسلام غریزه‌ی جنسی به عنوان یک واقعیت وجودی انسان مورد پذیرش و احترام قرار گرفته و ضرورت تربیت و کنترل آن به عنوان یکی از مسئولیت‌های اصلی والدین و جامعه مورد توجه ویژه قرار گرفته است.

مروری بر تحقیقات انجام شده در زمینه‌ی تربیت جنسی نشان می‌دهد که عمده‌ی تحقیقات بر ضرورت تربیت و آموزش جنسی تأکید دارند و تعدادی نیز بر محتوای مناسب برای این نوع آموزش تمرکز دارند؛ به عنوان مثال:

- ۸۲ درصد والدین آموزش‌های جنسی در سنین ۱۸ - ۱۲ سالگی را لازم دانسته‌اند

(رشیدیان، ۱۳۷۲).

- دختران بیشتر علاقه‌مندند که درباره بچه‌دار شدن و مسائل بارداری اطلاعات به

دست آورند و پسران می‌خواهند درباره برقراری روابط جنسی رضایت بخش اطلاعات کسب کنند. (بیگم‌زاده شیرازی، ۱۳۶۹).

- ۶۰ درصد از طبقات مردم از جمله استادان، دانشجویان، دانش‌آموزان، فرهنگیان، کارمندان و خانم‌های خانه‌دار با تدریس مسائل جنسی در مدارس موافقت (دوایی، ۱۳۷۱).

- مهمترین محتوا برای تربیت جنسی در مقطع دبیرستان عبارتند از: شیوه‌های کنترل و تعدیل غریزه‌ی جنسی، تشریح نکات بهداشتی در سنین بلوغ، تأثیر دوست در سلامت یا سقوط اخلاق جنسی و آگاهی از خطرات و امراض جنسی (فرمینی فراهانی، ۱۳۸۳)

- بیشتر والدین تربیت جنسی را از دشوارترین بخش‌های تربیت می‌دانند؛ زیرا از یک طرف دوران نوجوانی همراه با سرکشی غرایز جنسی بوده و از سوی دیگر، حجب و حیای والدین در ارائه‌ی اطلاعات جنسی به فرزندان به این مسئله دامن می‌زند (وندرماسن^۱، ۲۰۰۴).

مبانی، اصول و روش‌های تربیت جنسی

مبانی، گزاره‌های توصیفی هستند که عنایت به ویژگی‌های اساسی انسان دارند و اصل، قاعده‌ی عامه‌ای است که می‌توان آن را به منزله‌ی دستورالعمل کلی در نظر گرفت و از آن به عنوان راهنمای عمل در تدابیر تربیتی استفاده کرد. برای بیان هر اصلی به یکی از ویژگی‌های عمومی انسان تکیه خواهد شد و در پی آن، برای توضیح روش‌های تربیتی نیز به تناسب به اصول اتکا خواهد شد. این روش ارتباط منطقی و نظم بیشتری در ارائه‌ی مطالب فراهم می‌آورد. در ادامه ابتدا جدول مبانی، اصول و روش‌های تربیت خواهد آمد و سپس به توضیح هر مورد خواهیم پرداخت. در توضیح مطالب تلاش شده است پس از بیان هر مبنا، اصل یا روش، ضرورت و اهمیت آن با توجه به متون دینی اسلام (به‌ویژه احادیث و روایت) مستند شود.

خلاصه‌ی مبانی، اصول و روش‌های تربیت جنسی

روش‌های تربیت جنسی	اصول تربیت جنسی	مبانی تربیت جنسی
روش مرحله‌ی نمودن تکالیف روش تجدید نظر در تکالیف روش گفت‌وگو.	اصل مدارا و مسامحت اصل سعه‌ی صدر	مبنای ضعف
روش زمینه‌سازی روش الگویی روش پر کردن اوقات فراغت روش آگاه‌سازی روش عبرت‌آموزی	اصل اصلاح شرایط اصل توجه به مقتضیات زمان اصل کنترل در دوستی‌ها و معاشرت‌ها	مبنای تأثیر شرایط بر انسان
روش رعایت عدالت و احتیاط روش توجه به تفاوت‌های جنسیتی روش آموزش انفرادی (خصوصی) روش مسئولیت‌پذیری	اصل اعتدال اصل توجه به تفاوت‌های فردی اصل معرفی غریزه‌ی جنسی به عنوان سرمایه	مبنای نیازمندی (نیاز جنسی به عنوان یک نیاز طبیعی)
روش نقادی روش محاسبه‌ی نفس روش امر به معروف و نهی از منکر روش بیان قصص و سرگذشت‌ها روش موعظه و پند و اندرز	اصل عقلانیت اصل تفکر و تذکر	مبنای اندیشه‌ورزی
روش خویش‌داری روش عادت روش پرهیز از دنیاپرستی روش تحمل بر نفس روش کنترل دروازه‌های ورودی آدمی (چشم و گوش)	اصل خودسازی اصل تزکیه	مبنای تأثیر ظاهر بر باطن
روش عفو و گذشت روش تغافل روش تقویت ایمان روش تقویت عفت روش عفت در کلام	اصل عزت نفس اصل حیا و غیرت	مبنای کرامت
روش تکلیف به قدر وسع روش تناسب مطالب با میزان رشد و فهم مرتبّی	اصل آموزش جنسی با توجه به مقتضیات جنسی اصل تدرّج	مبنای وجود مراحل مختلف رشد و تطور در آدمی

مبنای ضعف

ضعف جنبه‌های مختلف دارد که عبارتند از: ضعف بدنی، ضعف عقل و ضعف نفس. مقصود ما از ضعف به عنوان یک ویژگی عمومی انسان بیشتر ضعف نفس است. این ضعف در مواردی آشکار می‌شود که فرد به رویارویی با تکالیف برخاسته و در برابر قبول مسئولیت‌ها قرار گرفته است (باقری، ۱۳۶۸). خداوند به ضعف انسان در مقابل شہوت اشاره دارد و بیان می‌کند که به دنبال حکم حرمت مباشرت با همسران در شب‌های ماه رمضان، آشکار شد که عده‌ای به نافرمانی، خود را در ورطه‌ی گناه می‌افکنند (بقره، ۱۸۷). در مورد دیگری نظیر همین مورد خداوند می‌فرماید:

«يُرِيدُ اللَّهُ يُخَفِّفَ عَنْكُمْ وَ خُلِقَ الْإِنْسَانُ ضَعِيفًا» (نساء ۲۸)

خداوند می‌خواهد به شما آسان بگیرد و (چنین است که) انسان، ضعیف خلق شده است. مکتبی موفق است که با آدمی به صورت واقع بینانه برخورد کند و ضعف‌ها و امکانات او را، با هم در نظر گیرد (حسنی، ۱۳۷۹).

امام علی علیه السلام در آغاز نامه‌ای که به فرزندش امام حسن علیه السلام نوشته است، پاره‌ای از محدودیت‌های بشر را به تصویر می‌کشد و می‌فرماید: «از پدری فانی، اعتراف دارنده به گذشت زمان، زندگی پشت سر نهاده، که در سپری شدن دنیا چاره‌ای ندارد و... اسیر مرگ، هم سوگند رنج‌ها، همنشین اندوه‌ها، آماج بلاها، به خاک درافتاده خواهش‌ها و جانشین گذشتگان» (نهج‌البلاغه، نامه ۳۱). به دلیل این ضعف‌ها، باید با انسان‌ها بآرامی و مدارا و سعی صدر رفتار کرد. اصولی که باید باتوجه به ضعف‌های انسان در این زمینه رعایت کرد عبارتند از:

۱) اصل مدارا و مسامحت

انسان به دلیل ضعف نفس، در قبال به دوش گرفتن تکلیف فرو می‌شکند. این خصیصه مانع از آن است که آدمیان در برابر تکالیف دشوار، تاب آورند. بر همین اساس از آنجا که همواره امکان اشتباه و خطا وجود دارد، لذا باید تا آن جا که ممکن است با مسامحه و مدارا با خطاهای جنسی کودک و نوجوان برخورد کرد و با پند و نصیحت او را

آگاه کرد. اما مدارا به این معنا نیست که نقص‌ها و کاستی‌ها پنهان بماند و به نقد کشیده نشود و در مسیر اصلاح نواقص گامی برداشته نشود در راستای مسامحه و مدارا دو روش قابل اجراست:

الف) روش مرحله‌ای نمودن تکالیف: متناسب با این روش، پاره‌ای از تکالیف مرتبط با غریزه‌ی جنسی، هم چون غسل، رعایت حجاب و عادات جنسی را که مایه‌ی زحمت است می‌توان در چند مرحله تقسیم کرد تا یادگیری آن آسان‌تر شود.

ب) روش تجدیدنظر در تکالیف: این روش نیز مظه‌ری از اصل مسامحه است. طبق این روش، اگر ضعف متربّی در به دوش گرفتن تکلیف، عملاً آشکار شد. باید مریبی فروتر آید و آسان‌تر بگیرد و پس از تجدید نظر، تکلیف تازه‌ای به دست دهد. نمونه‌ای از این تجدید نظر در تکالیف، در مورد حکم حرمت مباشرت با همسران در ماه رمضان است. خداوند اظهار می‌کند که چون برخی به سبب این حرمت، به گناه افتاده بودند، حکم مزبور را برداشت و از آن پس، مباشرت در شب‌های این ماه حلال گردید.

۲) اصل سعه‌ی صدر

منظور از سعه‌ی صدر به معنی گشادی و فراخی سینه، داشتن قدرت تحمل عقاید مخالف است. این اصل ابتدا تفاوت و اختلاف آراء و اندیشه‌ها را می‌پذیرد، یا حداقل تحمل می‌کند و سپس بیان می‌کند که انسان‌ها، باید تاب شنیدن عقاید متفاوت را داشته باشند. این مسئله به‌ویژه در ارتباط والدین با فرزندان باید مورد توجه قرار گیرد. در دنیای امروز که وسایل ارتباطی بسیار توسعه یافته است، ممکن است اطلاعات بی‌حد و حصری که فرزندان از کانال‌های مختلف به دست می‌آورند، با فرهنگ خانواده و در سطح وسیع‌تر با فرهنگ جامعه در تضاد باشد، اینجاست که پدر و مادر باید با سعه‌ی صدر تاب شنیدن سخنان فرزندان را داشته باشند و در یک فضای گفت‌وگو به نقد سخنان خود بپردازند.

در روش گفت‌وگو طرفین یکدیگر را می‌پذیرند، رابطه‌ی عرضی با انسان‌های دیگر برقرار می‌کنند و از خود مرکزی و خود محوری‌ها رها می‌شوند، حرکت گفت‌وگو باید به

رشد دیدگاه طرفین و فهم عمیق‌تر منجر شود، این مصداق روحیه سعه‌ی صدر است. به‌کارگیری این روش نه تنها فرد را از خود مرکزی خارج می‌سازد بلکه باعث می‌شود که افکار و اندیشه‌های دیگران را هم به حساب آورد و مورد توجه قرار دهد.

مبنای تأثیر شرایط بر انسان

این تصور که احساسات جنسی امری کاملاً شخصی است، بی‌اساس و اشتباه است. بی‌اعتنایی به جنبه‌ی اجتماعی این احساسات موجب تزلزل بنیان خانواده و مخل نظم اجتماعی می‌شود. بنابراین اخلاق و تربیت جنسی نه تنها در سطح فردی قابل بررسی است بلکه در سطح اجتماعی نیز قابل بررسی و تحلیل است. به همین لحاظ است که وظیفه‌ی حکومت است که فضای مناسب و دور از محرک‌های فراوان جنسی را در اختیار مردم قرار دهد.

تأثیرپذیری انسان از شرایط، به معنی اضطراب در برابر آن نیست، بلکه این امکان نیز در وی هست که در قبال فشار شرایط ایستادگی کند و رنگ نپذیرد و یا در حدی فراتر بر شرایط اجتماعی تأثیر بگذارد. باتوجه به تأثیر شرایط بر انسان دو اصل را باید رعایت نمود:

۱- اصل اصلاح شرایط

طبق این اصل از آنجا که انسان از شرایط مختلف محیطی (شرایط زمانی، مکانی و اجتماعی) تأثیر می‌پذیرد. لازم است برای زدودن پاره‌ای از حالات و رفتارهای نامطلوب جنسی، به اصلاح شرایط محیطی پردازد. امام علی علیه السلام در رابطه با تأثیر محیط اجتماعی می‌فرمایند «مردم بیش از آنکه به والدین شبیه باشند، متناسب با زمان خود هستند» در راستای اصلاح شرایط دوروش قابل اجراست:

الف) روش زمینه‌سازی: زمینه‌سازی دو وجه دارد، یکی ناظر به فراهم آوردن شرایط اولیه‌ای است که احتمال بروز حالات مطلوب را افزایش می‌دهد (جنبه‌ی ایجابی)؛ به عنوان مثال، مرد در انتخاب همسر باید کسی را برگزیند که از حیث جسمی، اخلاقی، مستعد پرورش فرزند باشد، و یا شرایط انعقاد نطفه از حیث زمان و حالات روحی

والدین (ذکر و توجه به خدا) مناسب باشد.

وجه دوم ناظر به جلوگیری از شرایط اولیه‌ای است که احتمال بروز حالات نامطلوب را افزایش می‌دهد (جنبه‌ی سلبی). زمینه‌ی سلبی بیشتر بعد پیشگراانه دارد. پیشگیری در رابطه با مسائل جنسی آن‌قدر در قرآن اهمیت دارد که خداوند در بیان احکام، هر جا ناگزیر، چنین مسائلی مطرح کرده، تدابیری به کار برده که امکان وسوسه و تحریک را از بین ببرد. مانند تعبیر «لا مستتم النساء» که در آن لمس نمودن کنایه از مجامعت است. و یا در انتخاب دوست، که در سعادت و عدم سعادت کودک و نوجوان نقش کلیدی دارد، دقت کافی شود.

جشن تکلیف نیز از مراسمی است که در ایجاد زمینه‌ی مناسب برای تربیت جنسی می‌تواند نقش کلیدی داشته باشد.

ب) روش الگویی: قرآن روش الگویی یا اسوه‌سازی را به عنوان یک روش اساسی در تربیت به کار بسته است، از آن‌جا که شخصیت کودکان و نوجوانان در همسان‌سازی با دیگران شکل می‌گیرد، ارائه‌ی الگوی مناسب از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. امام علی علیه السلام در رابطه با نقش الگویی بزرگسالان می‌فرماید «باید خردسالان شما از بزرگان پیروی کنند و بزرگسالان نیز به خردسالان مهر ورزند» (خطبه‌ی ۱۶۶ نهج البلاغه)، احتمالاً در این خطبه، الگوگیری خردسالان از بزرگسالان به دلیل تجاربی که در طول زندگی کسب کرده‌اند مورد توجه قرار گرفته است. البته مفهوم این روش این نیست که در پیروی از دیگران، باید کورکورانه به هر چه که بیابند اقتدا کنند، بصیرت در این روش، پیش فرضی اساسی است. الگو قرار دادن حضرت یوسف علیه السلام و چگونگی مقابله ایشان با هوای نفس از جمله مواردی است که می‌تواند به عنوان اسوه و نمونه برای جوانان مطرح باشد.

ج) روش غنی سازی اوقات فراغت: بسیاری از بزهکاری‌های نوجوانان، از جمله انحرافات جنسی آنان معلول بی‌برنامگی برای اوقات فراغت و بیکاری است. بنابراین، اگر بگوییم، بیکاری آفت عفت است، گزاف نگفته‌ایم. شخص مسلمان بر اساس رهنمود اسلام، هیچ وقت بیکار نیست و برای تمام اوقات خود برنامه دارد. امام علی علیه السلام در

توصیف مؤمن چنین می‌فرماید: «مَشْغُولٌ وَقْتِهِ» اوقات مؤمن، مشغول است (نهج‌البلاغه، حکمت قصار) آن حضرت هم چنین در برنامه‌ریزی برای اوقات می‌فرماید: «شخص با ایمان در شبانه روز، سه برنامه دارد: برنامه مناجات با خدا، برنامه کار برای زندگی و برنامه بهره‌گیری از لذت‌های حلال و مشروع» (نهج‌البلاغه، حکمت ۳۹۰).

شخص مسلمان باید برای اوقات فراغت خود به گونه‌ای برنامه‌ریزی کند که وقت خالی نداشته باشد و وظیفه‌ی نظام اسلامی است که شرایط لازم برای بهره‌برداری صحیح از اوقات فراغت را فراهم آورد. از نظر اسلام، تفریحات سالم و بهره‌برداری از لذت‌های مشروع با هدف و انگیزه‌ی الهی، نه تنها کار محسوب می‌شود، بلکه عبادت است و خداوند به آن پاداش نیز عنایت می‌کند (ری شهری، ۱۳۷۳).

۲- اصل توجه به مقتضیات زمان

در بحث تربیت جنسی توجه به مقتضیات زمان، اصل ضروری است. در عرصه‌ی تربیت جنسی ضمن توجه به تکرار مطالب گذشتگان باید نوآور هم بود. تربیت جنسی باتوجه به ویژگی‌های عصر حاضر (فاصله‌ی طولانی بین بلوغ و ازدواج، رشد سریع ارتباطات تکنولوژیکی همچون اینترنت و ماهواره) پرداخت‌های بدیع می‌طلبد تا با ویژگی‌های این عصر هماهنگ باشد.

رعایت مقتضیات زمانی و فرزند زمان خویش بودن، مقدماتی دارد که مهم‌ترین آن «پیش‌بینی و آینده‌نگری» است. در تعالیم امام کاظم علیه السلام آمده است: «روزگاری که پیش‌روی داری، بشناس و آراسته ساز و آماده پاسخ‌گویی به انتظارات، توقعات، نیازها و چالش‌های آن باش؛ زیرا تو مسئولی (تحف العقول، سخنان امام موسی کاظم علیه السلام) حدیث مبسوط خطاب به هشام) این ویژگی در آموزه‌های علوی به عنوان شاخص تقوا و طرز ایمان آمده است به فرموده‌ی امام علی علیه السلام «پارسایان کسانی هستند که در ظرف زمانی حال، آینده را نگریسته و می‌سازند» (نهج‌البلاغه، خطبه ۸۳). در راستای توجه به اصل مقتضیات زمان می‌توان از روش آگاه‌سازی استفاده کرد که ذیلاً به تبیین آن

می‌پردازیم.

«روش آگاه‌سازی: در آموزه‌های دینی زمان‌شناسی نشان خرد است. این روش ابعاد مختلفی دارد. یک بُعد آن آگاه‌سازی نوجوان از وضعیت زمانی که در آن زندگی می‌کند، می‌باشد. به فرموده امام علی علیه السلام آگاه‌ترین انسان کسی است که در برخورد با نوآوری و رویدادهای تازه، شگفت‌زده نشود (الحیاء، ج ۱، معرفه الزمان).

جنبه‌ی دیگر آگاه‌سازی آشنایی با ظرفیت‌های کودک، نوجوان و جوان است که متناسب با این ظرفیت‌ها، آگاهی‌های جنسی متناسب با سن به او داده شود تا او در ورطه و پرتگاه سقوط قرار نگیرد. آگاهی از عوامل آسیب‌زا و موانع رشد موجود در جامعه، انسان را در پیمودن راه صواب، ایمن می‌سازد. بنابراین آگاه کردن افراد، به خصوص کودکان و نوجوانان، نسبت به عوامل آسیب‌زا، موجب کاهش تأثیرات مخرب می‌شود و حرکت سالم آنان را در اجتماع بیمه می‌سازد.

روش آگاه‌سازی در زمینه‌ی جنسی به صورت گنجاندن آموزش مستقیم و غیرمستقیم سلبی (آگاهی از رفتارهای غلط) و ایجابی (آگاهی از هنجارها و رفتارهای صحیح) در محتوای دروس و فعالیت‌های تربیتی و آموزشی، رویکرد مهمی است که باید جدی گرفته شود.

۳- اصل کنترل در دوستی‌ها و معاشرت

در رابطه با این اصل می‌توان به روش‌های زیر اشاره کرد:

الف) روش عبرت آموزی: به کارگیری این روش باعث می‌شود که فرد از سرگذشت افرادی که در دام هوا و هوس گرفتار شدند، درس بگیرد و از تکرار آن بپرهیزد. رازی که در عبرت‌آموزی وجود دارد، بیشتر از مقوله‌ی ذکر است.

هان، ای دل عبرت بین از دیده عبرت کن، هان ایوان مدائن را آئینه عبرت دان
از امام علی علیه السلام نقل است فرموده‌اند:

الإِعْتِبَارُ يَنْتَمِرُ الْعِصْمَةَ: عبرت گرفتن حفظ خود از گناه را نتیجه می‌دهد (شرح غرر الحکم، ج ۱، ص ۲۲۱) و در جای دیگر می‌فرمایند: مَنْ كَثُرَ اعْتِبَارُهُ قَلَّ عَثَارُهُ. هر که

عبرت گیری‌اش بسیار باشد، لغزشش اندک باشد (همان، جلد ۵، ص ۲۱۵)
 نقش عبرت این است که فرد خود را در فرو رفتن در گرداب فریب‌ها حفظ کند و در
 راه خطاهای جنسی، که دیگران مکرر رفته‌اند، گام نگهدارد.

مبنای نیازمندی (نیاز جنسی به عنوان یک نیاز طبیعی آدمی)

یکی از غرایز مهم و اساسی، غریزه جنسی است که نقش مهمی در چگونگی
 شکل‌گیری شخصیت انسان دارد و تجلی آن به صورت تمایل شهوانی و ارضای مشروع
 سبب پیدایش، تداوم و بقای نسل است. ایجاد نیازی که این غریزه در آدمی ایجاد می‌کند
 مانند سایر نیازها به خدا، امنیت و استراحت است. اما کیفیت و زمان برآورده شدن آن
 ممکن است، سبب ایجاد رشد و یا سبب خواری و ذلت فرد شود. اهمیت ارضای این
 نیاز به‌ویژه در مراحل بلوغ و بعد از آن به میزانی است که می‌توان گفت هرکس دارای
 شخصیت جنسی مخصوصی به خودش است. محور غریزه در افراد همراه با ظهور
 تحولات جسمی، روانی و عاطفی است. چه بسیار حرکت‌ها، جنب و جوش‌ها، ائتلاف
 نیروها که در سایر آن پدید می‌آید و چه بسا خودپسندی، خودنمایی‌ها و خودخواهی که
 بر اثر آن حاصل می‌شود. اسلام غریزه جنسی را عامل حفظ موجودیت انسان به
 حساب می‌آورد و ارضای آن مادام که براساس ضوابط شرع باشد، مورد توصیه و
 سفارش اسلام است. در این راستا توجه به اصول زیر ضرورت دارد:

۱- اصل اعتدال

طبق این اصل باید از شدت غریزه جنسی کاست و آن را به اعتدال کشاند. به ویژه
 این که نوجوان در عنفوان بلوغ و دوران حدت غریزه دارد و فشارهای تحریک‌کننده بر او
 وارد می‌شود، لذا والدین و مربیان نمی‌توانند در برابر آن بی‌تفاوت باشند. جنبه‌ی دیگر
 اعتدال در زمینه‌ی آموزش‌های جنسی است که در این مورد هم باید دقت شود که
 آموزش‌ها متناسب با سن و درک کودک و نوجوان صورت گیرد. اطلاعات جنسی به‌وفور
 و ناشیانه همان‌قدر می‌تواند آسیب‌زا باشد که پنهان‌سازی و اطلاعات نابهنگام. در این
 مورد روش ذیل توصیه گردیده است:

- روش رعایت عدالت و احتیاط در برخورد با نوجوان: کودک از حدود هفت سالگی تکلیف‌پذیر می‌شود و باتوجه به روایات، تعلیم و تأدیب کودکان از این سن شکل جدی به خود می‌گیرد. لیکن در برخورد با خطای جنسی کودک و نوجوان همواره باید جانب احتیاط را نگهداشت. کودک مسلمان ممیز تنها زمانی به خطای جنسی، تنبیه می‌شود که رفتار زشت خود را تکرار کند و مربی نیز از روش‌های موعظه و نصیحت استفاده کرده باشد. هرچند ممکن است تنبیه آثار روانی نامطلوبی برجای بگذارد، اما تحمل فشار روانی، آسان‌تر از اثرات مخرب تربیت جنسی ناسالم است. اما نباید در مورد خطای جنسی شدت عمل به خرج داد. به عنوان نمونه از امام صادق علیه السلام درباره‌ی حکم نوجوان ده ساله‌ای که زنا کرده بود سؤال کردند. حضرت فرمود: «باید نوجوان را به کمتر از حد شرعی شلاق زد (تنبیه تعزیری) و بر زن حد کامل را جاری نمود (من لایحضر الفقیه، ج ۴، ص ۱۸).

اسلام به‌ویژه در مباحث اخلاقی روش میانه‌روی و عدالت را تجویز می‌کند. فیلسوفان اسلامی افراط و تفریط را ناپسند و فضیلت را در رعایت حد وسط و میانه‌روی می‌دانند و معتقدند ردیلت از عدم رعایت حد وسط ایجاد می‌شود. روش میانه‌روی در تربیت جنسی در ابعاد مختلف قابل بحث است؛ به عنوان مثال در مورد میزان و زمان ارائه‌ی محتوای جنسی باید دانست که آموزش زودرس مسائل جنسی خود می‌تواند آسیب‌زا باشد و سبب بیداری زودرس تمایل جنسی گردد و تأخیر و پنهان‌سازی نیز متقابلاً می‌تواند در کودک و نوجوان آسیب‌هایی از جمله اضطراب و ترس ایجاد نماید. حکمای اسلامی به پیروی از افلاطون و ارسطو، اعتدال قوه‌ی شهوانی را «عفت» می‌دانند که فضیلت است و بین دو ردیلت یعنی شرّه (که افراط قوه‌ی شهوانی است) و حُمود (که تفریط قوه‌ی شهوانی) قرار دارد.

۲- اصل توجه به تفاوت‌های فردی

آدمیان با وسع‌ها و توانایی‌های مختلفی از حیث فهم و عمل، پای در عرصه زندگی

دارند. جنبه‌ای از این تفاوت‌ها در زمینه‌ی غریزه جنسی هم دیده می‌شود. این تفاوت‌ها به‌ویژه در رابطه با جنس قابل توجه است. لیکن این تفاوت‌ها به‌ویژه در زمان بلوغ و شدت و حدت آن در بین افراد رخ می‌نمایند. این تفاوت‌ها برخی طبیعی و ارثی و برخی محیطی است. تفاوت‌های محیطی نیز برخی زیستی و برخی فرهنگی است. که وجود این‌گونه تفاوت‌ها روش‌های آموزشی متفاوت را طلب می‌کند. این روش‌ها عبارتند از:

الف) روش توجه به تفاوت‌های جنسیتی: به نظر می‌رسد در تربیت اسلامی نیازی به نفی کلی تفاوت‌های جنسیتی نیست. اعتقاد به عدم دخالت تفاوت‌های جنسیتی در ذات انسانی، از جهت تضمین امکان مساوی برای دستیابی به سعادت فارغ از جنسیت و همچنین طرد برتری‌های جنسیتی مفید است، ولی در جهت رفع تبعیض‌های جنسیتی و تحقق عدالت تربیتی و همچنین عبور از محدودیت‌های مربوط به تفاوت‌های فردی لازم است ولی کافی نیست. (علم‌الهدی، ۱۳۸۳)؛ لذا تعلیم و تربیت از جمله تربیت جنسی نمی‌تواند فارغ از علایق و اقتضائات جنسیتی باشد.

باتوجه به تفاوت‌های فیزیولوژیکی مرد و زن به‌ویژه در هنگام بلوغ، لازم است باتوجه به این تفاوت‌ها آموزش برای پسران و دختران تنظیم شود. دختران زودتر از پسران به بلوغ می‌رسند و مسائل مبتلا به آنها متفاوت از پسران است که این امر باید در برنامه‌ریزی برای تربیت جنسی مدنظر قرار گیرد.

ب) روش آموزش فردی (خصوصی): باتوجه به تفاوت مختلف جنسی حتی در میان یک جنس، برخی مواقع لازم است آموزش‌هایی به شکل خصوصی مطرح شود. مثلاً مطرح کردن بحث احتلام در کلاسی که عده‌ای از آنها بالغ شده‌اند و عده‌ای بالغ نشده‌اند، ممکن است باعث کنجکاوی و احیاناً اثرات مخرب شود. این‌گونه مباحث اگر به شکل خصوصی به افرادی که بالغ شده‌اند ارائه شود، تأثیر بیشتری خواهد داشت. گرچه بیان برخی از آموزش‌ها مثل بحث چگونگی انجام غسل و راه‌های تعدیل و کنترل غریزه جنسی اگر به شکل گروهی باشد، بهتر است.

۳- اصل معرفی غریزه‌ی جنسی به عنوان سرمایه

شک نیست که بسیاری از افراد، غریزه‌ی جنسی را عاملی در جهت التذاذ می‌شناسند و به همین لحاظ به هر قیمتی در پی وصول به آن هستند. اما ضمن این که اصل لذت خواهی در ارتباط با غریزه‌ی جنسی غیرقابل انکار است، اما باید به چند نکته توجه کرد: نخست این که این لذت خواهی به لذت پرستی کشانده نشود که در آن صورت آدمی از بسیاری از وظایف و تکلیف اصلی خود وا می‌ماند. دوم این که این التذاذ در چهارچوب ضوابط شرع و مراقبت به عمل آید که ضمن صیانت و پاسداری از غریزه‌ی جنسی، آن را برای حیات مادام‌العمر خود نگه داریم و از دریچه اتلاف و استفاده‌ی نامناسب به آن ننگریم (قائمی، ۱۳۷۷). غریزه‌ی جنسی اگر رها شود، همچون موریانه‌ای که بی‌رحمانه به درختان تناور هجوم می‌آورد و از درون آن را پوک و تهی می‌سازد، جسم و جان آدمی را به تحلیل برده، رفته رفته به ویرانی و سقوط می‌کشاند. در راستای معرفی غریزه جنسی به عنوان یک سرمایه از روش مسئولیت‌پذیری بهره گرفت که اینک به تبیین آن می‌پردازیم.

- روش مسئولیت‌پذیری: باید نوجوان و جوان گوشزد کرد که هرکس در مقابل آن‌چه انجام می‌دهد، مسئول و پاسخگو است. وظیفه‌ی ما نسبت به اعضا و تجهیزات وجودی که در واقع سرمایه‌ای اصلی ما هستند، حفظ و صیانت و پاسداری از آنهاست. با توجه به سرمایه بودن غریزه‌ی جنسی از فرد انتظار می‌رود که این سرمایه را بر تمام عمر حفظ کند در غیر این صورت، آثار ناگوار آن دامن‌گیر فرد خواهد شد. احساس تکلیف و مسئولیت‌پذیری، به میزان زیادی فرد را در برابر موج سهمگین غرایز جنسی یاری می‌رساند، لیکن اگر احساس مسئولیت همراه با تقویت ایمان همراه شود، توان بند زدن به طغیان‌های جنسی را فراهم می‌سازد.

مبنای اندیشه‌ورزی

یکی از ویژگی‌های عمومی انسان اندیشه‌ورزی است و همه‌ی آدمیان درگیر

اندیشه‌ورزی‌اند و اگر گاه قومی به سبب عدم تفکر مورد نکوهش قرار گرفته‌اند، فی‌الواقع نه به سبب عدم تفکر، بلکه به علت «عدم تفکری معین» نکوهیده شده‌اند (باقری، ۱۳۶۸). صفت اندیشه‌ورزی، ویژگی متمایز کننده بشر از حیوانات است. امام علی علیه السلام در خطبه‌ی اول نهج‌البلاغه درباره‌ی خلقت آدمی می‌فرماید «آن‌گاه از روحی که آفریده در او دمید تا به صورت انسانی زنده در آمد، دارای نیروی اندیشه گردید که وی را به تلاش اندازد» و در همین خطبه درباره‌ی فلسفه بعثت پیامبران می‌فرماید «پیامبران آمده‌اند تا توانمندی‌های پنهان شده عقل‌ها را آشکار سازند. در راستای توجه به این مبنا توجه به اصول زیر ضرورت دارد:

۱- اصل عقلانیت

عقل بازدارنده از ضلالت است و ملاک تکلیف و ثواب و عقاب است و به وسیله‌ی آن حق از باطل تمیز داده می‌شود. چنان که از کلام امام علی علیه السلام برمی‌آید، برترین موهبتی که خداوند به انسان فرموده، عقل است.

«خیر المواهب العقل» بهترین موهبت‌های الهی، عقل است (آمدی، ۱۳۶۰)

از آنجا که به فعلیت رسیدن این نیرو، تدریجی و گام به گام است، و به همین سبب کودک هرگز قادر به درک آنچه بزرگسال می‌فهمد، نیست. بنابراین برای تربیت جنسی در کودکی لازم است با شکل‌گیری عادات مناسب جنسی شرایطی فراهم آورد که وقتی کودک به کمال عقلی رسید راحت‌تر آن را بپذیرد. باتوجه به اصل مذکور استفاده از روش‌های زیر مطلوب است:

الف) روش نقادی (روش تفکر انتقادی): روحیه‌ی علمی یعنی روحیه‌ی نقد و نقد واقعی وقتی ممکن است که فهم باشد. در قرآن آمده است «پس بشارت ده بسندگان را، همان کسانی که سخن را می‌شنوند و بهترین آن را پیروی می‌کنند» باتوجه به عصر ارتباطات و رسانه‌ها که دائماً بینندگان را بمباران اطلاعاتی می‌نمایند، مریب باید با افزایش قدرت تفکر انتقادی در متریب او را قادر سازد تا بتواند خوب و بد را دریابد.

جوامع بشری پیوسته در حال دگرگونی است. هنجارها، ارزش‌ها و اندیشه‌ها در حال تبدیل و تحول است. ایجاد تفکر انتقادی یکی از نیازهای اساسی شهروندان و در نتیجه جامعه پویاست.

ب) **روش محاسبه‌ی نفس:** یکی از عوامل لغزش عقل، شهوات و هواهای نفسانی است. زمانی که عقل در فضای سالم و پاک به کار گرفته شود، به نتیجه‌ی صحیح می‌رسد. اما آن‌گاه که خواسته‌ها و علایق نفسانی حاکم شود، سبب می‌شود تحت تأثیر آن خواسته‌ها به انحراف کشیده شود. امام علی علیه السلام در این زمینه می‌فرمایند:

«کم من عقل اسیر تحت هوی امیر؛ چه بسا عقلی که اسیر هوای نفس است.»
(نهج‌البلاغه، حکمت ۲۱۱).

از این رو بخشی از روش‌های تربیت عقلانی در اسلام، به مهار طغیان‌های نفسانی اختصاص یافته است. پیروی از هوس‌ها و شهوات عقل را در بند می‌کند. اگر عقل از اسارت هوای نفس آزاد نشود و به سوی کمالش برانگیخته نشود دچار خفتگی می‌شود. شیفتگی افراطی و شهوت‌گرایی، دیده‌ی حقیقت بین آدمی را کور می‌سازد و مانع تعقل صحیح انسان می‌شود. امام علی علیه السلام می‌فرمایند:

«قد خرفت الشهوات عقله؛ شهوات، عقل انسان را از کار می‌اندازد.» (نهج‌البلاغه خطبه ۱۰۹)

بنابراین یکی از روش‌ها برای تزکیه، مخالفت با شهوات و هواهای نفسانی است. در فرایند تربیت جنسی، باید برای تزکیه عقل از موانع تعقل، متربی را در دوری و پرهیز از شهوات و هواهای نفسانی یاری رساند.

۲- اصل تفکر و تذکر

تفکر مفتاح ابواب معارف و کلید خزائن کمالات است و تذکر، علم فراموش شده را به یاد می‌آورد و او را به تفکر بر می‌انگیزد. تفکر، درهای حکمت را به روی شخص باز می‌کند.

اصل تذکر جایگاه مهمی در اندیشه‌ی اسلامی دارد، به نحوی که گاه تنها وظیفه‌ی

پیامبر ﷺ را تذکر دانسته است (اِنَّمَا اَنْتَ مَذْكُرٌ). تذکر علم فراموش شده را به یاد می‌آورد، نادرستی کاری را به خاطر گوشتزد می‌نماید. نقل شده است وقتی امیرالمؤمنین علیه السلام مطلع شدند که عاصم، کنج عزلت گزیده و رهبانیت پیشه کرده است، وی را خواست. زمانی که عاصم نزد حضرت آمد. حضرت چهره درهم کشید و گفت: وای بر تو! آیا گمان کرده‌ای خداوند، لذت‌ها را برای تو مباح کرد. اما نمی‌خواهد تو از آنان بهره‌مند شوی؟ تو در نزد خداوند کوچک‌تر از این اموری (نهج البلاغه ص ۲۴۱ بحار الانوار، ج ۷، ص ۱۲۱، روایت ۱۲). برای اجرایی شدن این اصل می‌توان از روش‌های زیر بهره گرفت:

الف) روش امر به معروف و نهی از منکر: این روش برای جلوگیری فرد از سقوط و گمراهی نقش اساسی دارد. «امر» در لغت به معنای طلب انجام کاری و «نهی» به معنای طلب ترک کاری است. زمان استفاده این روش هنگامی است که روش ارشاد و راهنمایی مؤثر واقع نشود. کاربرد این روش باید به جا و با رعایت شرایط صورت گیرد. از کارکردهای کاربرد صحیح این روش ایجاد یک نظام ارزشی در فرد و هم‌چنین ایجاد یکپارچگی فرهنگی در جامعه است.

از نظر اسلام، امر به معروف و نهی از منکر به عنوان یکی از واجبات مهم هم‌چون نماز و روزه از زمانی که پسر یا دختر به سن تکلیف می‌رسند، واجب می‌شود.

ب) روش بیان قصص و سرگذشت‌ها: تاریخ و سرگذشت گذشتگان و بیان وقایعی که به آنها گذشته است به صورت قصه و داستان به ویژه برای کودکان و نوجوانان می‌تواند بسیار مؤثر باشد. بیان سرگذشت قوم لوط در قرآن نمونه‌ای از بیان قصه است. امام علی علیه السلام در خطبه قاصعه استفاده از وقایع گذشته را گوشتزد می‌کند و می‌فرماید:

«از آلام و مصائب و رویدادهای تلخی که برای امت‌های پیشین در اثر زشت کاری‌ها و بدکرداری‌هایشان پیش آمده برحذر باشید و عبرت بگیرید» (نهج البلاغه، خطبه قاصعه) در مباحث تربیت جنسی نیز روش ذکر داستان و سرگذشت اقوام مثل قوم لوط و یا ماجرای حضرت یوسف می‌توانند به طور مستقیم و غیرمستقیم بسیاری از مسائل

جنسی با استفاده از را مطرح کرد و نتایج خوب و بد آن را ترسیم نمود. من باب مثال، برای بیان نتیجه عفت و پاکدامنی قصه‌های حضرت «یوسف» و «مریم» برای کودکان جذابیت خاصی دارد.

ج) **روش موعظه و پند و اندرز:** انسان به دلیل ویژگی‌های خاص وجودی‌اش به دلیل ویژگی خاص این دنیا، همیشه در معرض جهل و غفلت است. نقش موعظه، جهالت‌زدایی و غفلت‌زدایی است. در هر مقام و موقعیتی و در هر مرحله از کمال که باشد، نیازمند موعظه است. از این‌رو معصومان علیهم‌السلام موعظه را «صیقل جان، جلا و صفا و شفافیت دل، زنده کننده قلب، برطرف کننده غفلت و ثمره‌ی آن را «بیداری» انسان دانسته‌اند» (داوودی، ۱۳۸۳).

موعظه در جایی کارآیی دارد که فرد به سبب جهل یا غفلت یا غلبه هواهای نفسانی و امیال و گرایش‌های حیوانی، مرتکب معصیت شود.

پند و اندرز شرایط خاصی دارد که لازم است، واعظ رعایت کند از جمله این شرایط می‌توان به رعایت حساسیت‌های فکری و شخصیتی مخاطب، ارتباط داشتن با مسائل زندگی مخاطب، ایجاد زمینه مناسب، استفاده از موقعیت‌ها و فرصت‌های مناسب و کوتاه بودن اشاره کرد.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

رساله جامع علوم انسانی

مبناهای کرامت

انسان از نظر اسلام موجودی شریف و باارزش است و در بین موجودات از موقعیت ویژه و شأن و قدر برخوردار است. در قرآن کریم آمده است؛

«وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ... وَفَضَّلْنَا هُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا» (سوره‌ی اسری، آیه ۷۰)

یعنی ما فرزندان آدم را محترم و گرامی داشتیم و... آنان را بر بسیاری از آفریدگان خویش برتری کامل بخشیدیم.

شیخ اشراق معتقد است که انسان موجود برگزیده خداوند است. او باید در دوران حیات کرامت خویش را ارج نهد و پاس بدارد و از هرچه به این کرامت لطمه می‌زند از

جمله خواهش‌های نفسانی بگریزد. امام علی علیه السلام در این زمینه می‌فرمایند: «من کرمت علیه نفسه هانت علیه شهواته»؛ «کسی که به بزرگواری عظمت خویش پی‌برد، شهوت‌هایش را خوار کرد.» (نهج‌البلاغه، حکمت ۴۴۹). این بیان دال بر این است که انسان نوعی کرامت دارد و اگر به این کرامت و بزرگواری خود توجه داشته باشد، بسیاری از مسائل از کنار خواهد گذشت؛ زیرا آنها را در حد شأن و منزلت خود نمی‌بیند و ارزش خود را بالاتر و برتر از آن می‌داند (ابوطالبی، ۱۳۸۳).

از ویژگی‌های انسان با کرامت و کریم می‌توان به موارد زیر اشاره کرد (احمدی، ۷۹):
 ۱- خویشتن‌داری این ویژگی به ویژه در بحث تربیت جنسی که خودداری و خویشتن‌داری از مباحث کلیدی آن است، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. در راستای توجه به کرامت انسانی توجه به اصول زیر ضروری است:

۱- اصل عزت نفس

این اصل ناظر بر این ویژگی است که انسان مکرم را عزیز داشت و مایه‌های عزت نفس او را فراهم آورد. از آن‌جا که عزت حاصل کرامت است می‌توان گفت عزت نیز از جنس کرامت است. هر جا عزت باشد کرامت نیز لاجرم هست.

کسانی که از عزت نفس برخوردار باشند. اگر بدانند که پیروی از شهوات به‌ویژه شهوت و لذت جنسی و ارضای آن به صورت نادرست، با آبروریزی و رسوایی همراه است، از انجام کارهایی که به عزت و شخصیت‌شان ضربه بزند، خودداری می‌کنند. امام علی علیه السلام در این باره فرموده‌اند: «کسی که شرافت ذاتی خود را بشناسد، خود را از پستی شهوت مصون می‌دارد» (غررالحکم)، از این بیان استفاده می‌شود که یکی از راه‌های حفظ پاکی نوجوانان و جوانان و جلوگیری از لغزش‌های آنها، آگاه نمودن آنها نسبت به شخصیت‌والای انسانی و متوجه کردن آنها نسبت به پیامدهای سوء بی‌بندوباری اخلاقی و جنسی است. برای اجرایی شدن این اصل توجه به روش‌های زیر مطلوب است:

الف) روش عفو و گذشت: عفو و گذشت در رشد کمال انسانی، سلامت جسمی و روانی و بهبود روابط بین فردی عامل بسیار مؤثری است. حضرت علی علیه السلام در غررالحکم

می‌فرماید: «بهترین بخشش‌ها، درگذشتن از تقصیرهای دیگران در عین اقتدار و قدرت‌مندی است» (غررالحکم، ج ۲، ص ۳۹۳) توصیه‌های اسلام برای عفو گذشت، منطقی بسیار محکمی دارد و می‌خواهد از رواج بدی و کینه‌توزی و ایجاد زنجیره‌ی رفتار بد و انتقام‌جویی جلوگیری کند.

گرچه برای خطای جنسی کودکان، در صورتی که استمرار یابد و با پند و نصیحت اصلاح نشود، تنبیه پیش‌بینی شده است، اما مانع از روش عفو و گذشت در برابر خطاهای آنها نمی‌شود. بخشش و گذشت از خطا را در موضع قدرت باید انجام داد. در غیر این صورت تأثیر اخلاقی و اجتماعی لازم را نخواهد داشت.

ب) روش تغافل: گاهی موارد لازم است برای حفظ کرامت فرزندان مان روش تغافل را انتخاب کنیم. بروز ضعف‌ها و خطاها، شکستن عزت را در پی می‌آورد، پس اختفای آنها طریقه‌ای برای حفظ عزت است. تغافل به این معناست که ما از امری به واقع، مطلع هستیم و تظاهر به غفلت کنیم. تغافل علاوه بر آن که نشانه‌ی بلاهت و سادگی مری و یا والدین نیست، مایه‌ی بزرگواری او نیز هست.

نکته‌ای که در مورد تغافل قابل ذکر است این است که تغافل و مسامحت هم حدی دارد، در امر تربیت جنسی تا آن جا که ممکن است و به حدود الهی ضرر نمی‌زند، باید مسامحت و چشم‌پوشی داشت.

۲- اصل حیا و غیرت

یکی از راه‌های عمده‌ی پیشگیری از اتحرافات جنسی جوانان تقویت حیا و غیرت و برنامه‌ریزی در جهت پرورش آنهاست. حیا، احساس شرم از کارهای زشت است. حیا در واقع عبارت است از گرفتگی نفس از زشتی‌ها است و در کودکان اولین چیزی که از قوه‌ی فهم آن آشکار می‌شود حیاست. خدا حیا را در انسان قرار داده است تا از زشتی‌های نفس کناره‌گیری کند و مانند حیوان نگردد. امام علی علیه السلام حیا را میوه‌ی عفت می‌داند: «الحیاء ثمرة العفة» (غررالحکم، حدیث شماره‌ی ۵۵۲۷) و پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نیز

حیا را در زنان زیباتر می‌داند و می‌فرماید: «الحیاء حسن ولكن فی النساء احسن» (کنز العمال، حدیث شماره‌ی ۴۳۵۴۲) «حیا زیاست، ولی در زنان زیباتر است» زن بی‌حیا، هم‌چون غذای بی‌نمک و نامطبوع، ممکن است به طور موقت استفاده شود ولی هیچ‌کس حاضر نیست با چنین همسری برای همیشه زندگی کند (ری شهری، ۱۳۷۳).

حیا نه تنها عفت جنسی را در انسان تقویت می‌کند، بلکه از انواع انحرافات اجتماعی نیز جلوگیری می‌کند. در واقع هرچه حیا بیشتر باشد، نیروی بازدارنده قوی‌تر خواهد بود. در نتیجه احتمال کار قبیح و زشت کمتر است.

یکی دیگر از صفات انسانی، که غرایز به ویژه غریزه‌ی جنسی را کنترل می‌کند، صفت غیرت در انسان است. غیرت مانند حیا و ایمان، امری درونی است که مانع از انجام بعضی کارهای ناشایست می‌شود. غیرت یعنی نفرت طبع ناشی از بخل بر شرکت دیگری در امری که فرد سخت آن را دوست دارد و شریک‌ناپذیری در آنچه مورد علاقه‌ی اوست (ثابت، ۱۳۷۹). غیور کسی است که اجازه نمی‌دهد حرمت ناموس او شکسته شود. غیرت یکی از عوامل اساسی عفت است. کسی که برای ناموس خود حرمت قائل است، به خود اجازه نمی‌دهد که به ناموس دیگران تجاوز کند. امام علی علیه السلام در این باره می‌فرماید:

«ما زنی غیور قطّ»؛ «شخص باغیرت هیچ‌گاه زنا نمی‌کند» (نهج البلاغه، حکمت ۳۰۵) هر قدر غیرت در فرد تقویت شود از انحرافات جنسی و آلودگی‌های اخلاقی او کاسته خواهد شد.

در راستای تحقق اصل حیا و غیرت روش‌های زیر قابل توجه است:

الف) روش تقویت ایمان: آن گونه که از روایات استفاده می‌شود، بین ایمان و حیا نسبت بسیار نزدیکی وجود دارد، تا آن جا که در بعضی روایات، از حیا به عنوان بخشی از ایمان و در برخی به عنوان کل ایمان و یا زینت آن نام برده شده است (ثابت، ۱۳۷۹).

«الحیاء شعبه من الایمان؛ حیا شعبه‌ای از ایمان است.» (چهل حدیث، ص ۱۴)

«لا ایمان لمن لا حیا له؛ هرکس حیا نداشته باشد ایمان ندارد.» (الحدیث، ص ۲۷۷)

«الایمان عریان و لباس التقوی و زینته الحیاء؛ ایمان برهنه (و تنها) است و لباسش پرهیزگاری و زینتش حیا است. (شرح ابن ابی الحدید ج ۱۹، باب ۲۱۹)

باتوجه به ارتباط متقابل بین ایمان و حیا می توان نتیجه گرفت هر قدر ایمان انسان تقویت شود، بر عفت و حیا او افزوده می گردد و بیشتر می تواند در برابر شهوت خود مقاومت کند. امام علی علیه السلام در این زمینه می فرماید:

«... لا زنی مؤمن؛ مؤمن زنا نمی کند. (شرح ابن ابی الحدید ج ۱۹، باب ۲۱۹)

از سوی دیگر، هر قدر ایمان ضعیف تر شود، عفت و مقاومت در برابر شهوت کاهش می یابد.

ب) **روش تقویت عفت:** عفت مقاومت در برابر شهوت است و یکی از رهنمودهای اساسی اسلام برای پیشگیری از انحرافات جنسی، تقویت ملکه‌ی عفت است. در سوره‌ی نور آمده است «آنان که مقدمات ازدواج برایشان فراهم نیست باید «عفت» پیشه کنند تا خداوند از فضلش آنها را بی نیاز سازد».

هر چند افراد مجرد نیاز بیشتری به تحصیل و تقویت ملکه‌ی عفت دارند، ولی متأهلین نیز از پرورش این ویژگی مهم اخلاقی بی نیاز نیستند. چه بسا افرادی که به دلیل عدم مقاومت در برابر کشش‌های جنسی، با وجود همسر، به انحرافات اخلاقی مبتلا شده‌اند. امام علی علیه السلام می فرماید: «ما زنی عقیف» شخص با عفت هیچ‌گاه زنا نمی کند (آمدی، ۱۳۶۰).

عقیف کسی است که در برابر خواست‌های نفسانی و از جمله کشش‌های جنسی مقاومت کرده و خود را حفظ می کند و دامن به زشتی‌ها آلوده نمی سازد. برای این کار فرد باید از عواملی که آفات عفت شمرده می شوند مانند چشم‌چرانی، تماشای منظره‌های شهوت‌انگیز، موسیقی مطرب، خلوت کردن با نامحرم و بیکاری پرهیز نماید و با تقویت ایمان خود، یاد خدا، حیا و روزه، عفت را تقویت نماید.

ج) **روش عفت در کلام:** رعایت عفت و حیا در هر حال برای یک مسلمان لازم است. رعایت عفت در کلام به‌ویژه در تربیت جنسی و در مواردی که معلم و شاگرد، از دو

جنس مخالف هستند، بسیار ضروری است؛ زیرا رعایت نکردن آن در این موارد، افزون بر آثار فردی و اجتماعی آثار تربیتی نامطلوبی نیز خواهد داشت.

در طرح مسائل جنسی، باید از به کارگیری کلمات سبک، زشت و مستهجن پرهیز کرد؛ زیرا استفاده از کلمات زشت و مستهجن، تأثیرات روانی و تربیتی بسیار بدی بر افراد به‌ویژه متعلمان خواهد داشت. امام علی علیه السلام در این زمینه می‌فرماید:

«ایاک و مستهجن الکلام، فانه یوغر القلب؛ از کلمات مستهجن و زشت پرهیز که باعث کینه و دشمنی دل می‌گردد.»

در آموزش مسائل جنسی باید از زیاده‌گویی، پرداختن به حواشی، سخن‌گفتن بی‌جهت و بی‌ضابطه پرهیز کرد؛ زیرا به تعبیر امام علی علیه السلام: سکوتی که کرامت برای تو می‌آورد، بهتر از کلامی است که پشیمانی را باعث می‌شود (غررالحکم).

نکته‌ی قابل توجه در بحث عفت کلام این است که باید از شوخی‌ها و مزاح‌هایی که بار جنسی دارند در حضور کودکان خودداری شود؛ زیرا اطلاعات ناقصی که کودکان از این طریق می‌گیرند، ممکن است باعث کنجکاوی زودرس و احیاناً آسیب در آنها شود.

مبنای وجود مراحل مختلف رشد و تطور در آدمی

یکی از ویژگی‌های آدمی وجود مراحل گوناگون در رشد است. «رشد کودکان از روزی که به دنیا می‌آیند تا موقعی که به درجه‌ی کمال می‌رسند، از مراحل متوالی و به‌هم پیوسته‌ای می‌گذرد. این رشد گرچه ظاهراً ترقی دائم و یکنواخت دارد، در واقع کند و تند می‌شود... اگر مرحله‌ای از مراحل مورد غفلت قرار گیرد، فرصتی برای همیشه از دست شاگرد رفته است و اقدامات بعدی سودمند نخواهد بود» (موریس، ۱۳۷۴).

در آیه‌ی ۵۴ سوره‌ی روم یک تقسیم‌بندی کلی در باب مراحل رشد آدمی آمده است. «خداست که شما را از ضعف آفرید، سپس از پی ضعف، قوتی و از پی قوت، ضعف و پیری قرار داد. او آنچه می‌خواهد می‌آفریند و او دانای تواناست»

طبق این آیه سه دوران عمده در زندگی آدمی وجود دارد. بر اساس همین مبنا توجه

به این اصول ضروری است:

۱- اصل آموزش جنسی باتوجه به مقتضیات سنی

تربیت جنسی باید در یک برنامه‌ریزی زمان‌بندی شده، متناسب با مقتضیات سنی و به پیروی از عقل و مبتنی بر شناخت نیازها و قابلیت‌های فراگیران صورت گیرد. باتوجه به شرایط سنی، ذهنی و فکری در هر مرحله از رشد، طرح شتاب زده‌ی مسائل جنسی می‌تواند آسیب‌زا باشد و ناهنجاری‌هایی را باعث شود که با فلسفه‌ی تربیت و رشد ناسازگار باشد.

- **روش تکلیف به قدر وسع:** مربی و والدین باید باتوجه به وسع مخاطب و فرزند خود، تکلیف جنسی را معین کنند. خداوند در سوره‌ی طلاق (آیه‌ی ۷) می‌فرماید: «لَا يَكْفُلُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا مَا آتَاهَا؛» خدا کسی را تکلیف نمی‌کند مگر به قدر آنچه به او داده است؛» به عنوان مثال در سنین ۲ تا ۷ سالگی نمی‌توان انتظار داشت که کودک از حیث تعلیم و تأدیب، قابل تکلیف و در برابر تکالیف، قابل مؤاخذه باشد. در حدود ۱۰ سالگی می‌توان انتظار داشت که کودک، وظایف جنسی مربوط به خویش را بفهمد و مراعات کند. در حدود بلوغ جنسی می‌توان انتظار داشت که نوجوان وظایف جنسی مربوط به بلوغ را بفهمد و مراعات کند. در حدود اواخر دهه‌ی دوم می‌توان انتظار داشت که نوجوان از رشد و کفایت اجتماعی و اقتصادی برخوردار شود و هم زمان، آماده‌ی تشکیل زندگی و انتخاب همسر گردد.

۲- اصل تدرّج

تربیت جنسی امری تدریجی و مرحله به مرحله است که باید براساس ویژگی‌های کودکان و نوجوانان صورت گیرد. استعدادهای هیچ انسانی جز بر اساس توانایی‌هایش و جز با حرکتی تدریجی، در جهت کمال مطلق شکوفا نمی‌شود. اصل تدرّج، گشاینده‌ی درهای تربیت است و مانع به بن‌بست کشیده شدن برنامه‌های تربیتی به جهت عدم توجه به اوضاع و احوال و امکانات می‌شود. (ابوطالبی، ۱۳۸۳) به‌ویژه در تربیت جنسی که باتوجه به اهمیت و حساسیت آن باید سعی شود، مفاهیم و آگاهی‌های جنسی به طور

تدریجی متناسب با مراحل رشد متربی برای او بیان شود.

- روش تناسب مطالب با میزان رشد و فهم متربی: از آنجا که متربیان از نظر استعداد، میزان رشد و فهم متفاوت هستند، باید در بیان مطالب جنسی توان و استعداد آنها لحاظ شود. در واقع لازم است باتوجه به موقعیت فراگیر و در زمان مناسب و مطابق با ظرفیت مخاطب به ارائه‌ی محتوا و مطالب پرداخت. امام علی علیه السلام می‌فرماید: «میوه‌ای که نارس چیده شود، مانند این است که آن را در زمینی غیر از زمین خودش کاشته باشند» (نهج‌البلاغه، خطبه‌ی ۵) منظور این است که اقدام بی‌موقع به کاری، سبب عدم بهره‌برداری مناسب از آن می‌شود.

رعایت تناسب مطالب و محتوا با شرایط فراگیر سبب رغبت او به یادگیری و در نتیجه، افزایش انگیزه «یادگیری» خواهد شد.

مبانی تأثیر ظاهر بر باطن

منظور از ظاهر، همه امور مشهودی است که از انسان سر می‌زند و مظهر آنها بدن است و مراد از باطن، شئونی است که قابل مشاهده نیست هم‌چون فکر و نیت (باقری، ۱۳۶۸) تأثیر ظاهر بر باطن اشاره به این مطلب دارد که هرگاه نقشی بر پیکر انسان نمودار شود، شبیحی با رنگ و بوی خود در باطن خواهد افکند. شگفت‌تر آن است که اگر این نقش، با تکلف و تصنع نیز به همراه باشد، باز هم طنینی درونی خواهد داشت.

امام علی علیه السلام در این باب می‌فرماید:

«اگر بردبار نیستی پس خود را بردبار جلوه ده، چه اندک پیش می‌آید که کسی خود را به گروهی شبیه سازد و جزو آنان نشود (نهج‌البلاغه، کلمات قصار، ۲۰۷).

هنگامی که خداوند می‌فرماید: اگر مرا نخوانید به شما عنایتی نخواهم کرد و هنگامی که می‌فرماید باید مرا به «زبان» و «لفظ» بخوانید (نه تنها به دل)، اشاره به همین ویژگی تأثیر ظاهر بر باطن دارد (همان منبع، ص ۲۳). براساس مبنای مذکور توجه به اصول ذیل ضروری است:

۱. اصل خودسازی

خودسازی مقدمه واجب شناخت خداوند است. بهترین و بالاترین معرفت، در واقع معرفت انسان نسبت به نفس خود است. بزرگ‌ترین دشمن آدمی، نفس آدمی و به طور مشخص غضب و شهوت است. چرا که این دشمن، به مرکز فرماندهی انسان یعنی عقل دسترسی دارد و با تخریب این مرکز، حیات و سرنوشت ابدی او را در معرض تباهی قرار می‌دهد. بررسی متون دینی نشان می‌دهد که در اسلام خودسازی مقدم بر دگرسازی است؛ زیرا زبان عمل و رفتار، گویاتر و نافذتر از زبان گفتار است. در راستای تحقق این اصل می‌توان از روش‌های زیر بهره‌مند شد:

الف) روش خویشنداری: خویشنداری یک روش اساسی و حکیمانه و لازمه‌ی به کمال رسیدن هر انسانی است. تقوا به عنوان یک مفهوم اساسی دو بعد اساسی دارد. بعد پرهیز و بعد حضور، خویشنداری با بعد پرهیز مرتبط است؛ زیرا فرد را از آلودگی محفوظ نگه می‌دارد. در واقع رعایت تقوا و خویشنداری و ترس از عذاب الهی، نقش زیادی در کنترل غرایز از جمله غریزه‌ی جنسی دارد. کسی که زمام حواس ظاهر و باطن خود را به دست عقل و شرع داده باشد، می‌تواند از انحرافات و لغزش‌ها مصون بماند. کنترل چشم و خودداری از نگاه کردن به مناظر تحریک‌کننده یک امر ضروری در این زمینه است. قوه‌ی بینایی نقش مهمی در تغییر و جهت‌دادن به گرایش‌ها و امیال انسانی دارد. بنابراین باید از دیدن هر آنچه غریزه‌ی جنسی را تحریک می‌نماید، خودداری کرد. و در صورت پیش آمدن چنین صحنه‌هایی، از ادامه‌ی نگاه کردن به آن اجتناب کرد. اگر انسان چشم خود را کنترل کند و هر منظره‌ای را نبیند، بهتر می‌تواند قوه‌ی شهویه‌ی خود، از جمله شهوت جنسی را کنترل نماید.

ب) روش عادت: کودک بسیاری از رفتارهای خود را از طریق عادت فرامی‌گیرد. امام علی علیه السلام می‌فرماید: «العاده طبع ثانیاً؛ عادت سرشت و طبیعت دوم انسان است.» (غررالحکم) اهمیت عادت به‌ویژه در شکل‌گیری شخصیت کودک آن‌چنان است که برخی آن را مساوی با تربیت دانسته‌اند و فن تربیت را همان فن تشکیل عادات می‌دانند، اما برخی در نقش تربیتی عادت تردید دارند و آن را ناپسند می‌شمارند. افرادی مانند

افلاطون، کانت، روسو، دیوئی به مخالفت با عادت بر خاسته‌اند؛ به عنوان مثال افلاطون «آن را فضیلتی دور از تعقل، بدون اساس و مشکوک و غیرقابل تعلیم به دیگران» می‌داند. کسانی که به مخالفت با عادت پرداخته‌اند، تشکیل آن را موجب انجام عمل بدون تفکر و ضعف نیروی عاقله‌ی آدمی دانسته‌اند. در حالی که موافقان نقش تربیتی عادت، آن را مبنای فضایل و تشکیل ملکات اخلاقی می‌دانند. به عنوان مثال «غزالی» عادت را اساس و پایه‌ی خلق نیکو می‌داند، ارسطو آن را وسیله‌ی کمال طبیعت آدمی تلقی کرده است (عطاران، ۱۳۶۶) و ابن‌سینا معتقد است کودک را باید با اخلاق نیکو و صفات پسندیده و عادات ستوده مواجه ساخت (همان).

استاد شهید مطهری، با تقسیم عادات به دو نوع فعلی و انفعالی به این تضاد پایان داده است و نوعی فعلی آن را ارزشمند دانسته است. براساس دیدگاه استاد، عادات فعلی عاداتی است که به عامل خارجی ارتباط نداشته، بلکه انسان کاری را در اثر تکرار و ممارست فراگرفته و بدون تأخیر یک عامل خارجی، آن را انجام می‌دهد. (مطهری، ۱۳۷۱).

در بحث تربیتی جنسی، ایجاد عادات مناسب، به‌ویژه در سنن کودکی به علت ثبات آن در دوره‌ی بزرگسالی از اهمیت زیادی برخوردار است. عادات پسندیده بخشی از طبیعت انسان است و آدمی اگر می‌خواهد به خلق نیکو شناخت شود، باید بهترین خلق را انتخاب کند و درصدد برآید آن را عادت خویش سازد. اما باتوجه به این که تغییر عادات کاری صعب و سخت است، بنابراین به موجب اصل تقدم پیشگیری بر درمان، باید در ابتدا سعی در جلوگیری از تشکیل عادات نامطلوب کرد. امام علی علیه السلام در این زمینه می‌فرماید: «اصعب السياسات، نقل العادات؛ سخت‌ترین سیاست‌ها، تغییر عادات است.» (آمدی، ۱۳۶۰).

بنابراین باتوجه به نقش مهم عادت در شکل‌گیری هویت جنسی، لازم است عادات مناسب توسط والدین و مربیان در کودک ایجاد شود و از شکل‌گیری عادات نامناسب جلوگیری شود.

۲. اصل تزکیه

بزرگ‌ترین دشمن بشر، نفس اوست و در مقابل چنین دشمنی، جز مبارزه و مجاهده راه دیگری وجود ندارد. چنین مجاهده‌ای، بزرگ‌ترین جهاد است و نتیجه‌اش پاکیزگی نفس و کامل شدن عقل است. «تزکیه‌ی نفس، اصلتاً برای تربیت و تکمیل عقل عملی، مورد استفاده قرار می‌گیرد. اما باید توجه داشت که تزکیه‌ی نفس از یک طرف، مسبوق شناخت‌های عملی و محتاج به آنهاست و از طرف دیگر، منتهی به شناخت‌های دیگری است که در اثر خودسازی و خویش‌تن پالایی حاصل می‌شوند» (بهشتی، ۱۳۷۹).

بزرگ‌ترین دشمن آدمی، نفس او و به‌طور مشخص‌تر «غضب و شهوت» اوست. این دشمن، به مرکز فرماندهی انسان، یعنی عقل او دسترسی دارد و با تخریب این مرگ، حیات و سرنوشت ابدی او را در معرض تباهی قرار می‌دهد. بنابراین با تزکیه‌ی نفس است که می‌توان با آزادسازی عقل بر این دشمن پیروز شد.

روش پرهیز از دنیا پرستی: ضمن این که «دنیا» می‌تواند مقدمه و زمینه‌ی مناسبی برای رشد، تعالی و تقرب به خداوند و توشه‌ای برای سفر به آخرت باشد، اما نباید از پیامدهای منفی دلبستگی به دنیا غفلت کرد. دنیاپرستی و سرگرم شدن به خوشی‌های موقت این دنیا و غفلت از آخرت می‌تواند منشأ بسیاری از آسیب‌ها شود. باید توجه داشت که دنیا وسیله است نه هدف.

دنیاپرستی، قلب انسان که کانون عواطف و فضایل انسانی است، می‌میراند. آزادگی انسان را می‌گیرد و او را بنده خو می‌گرداند. و از آن‌جا یکی از شدیدترین لذت‌ها در این دنیا لذت جنسی است، انسان ناخواسته به سوی مسائل جنسی کشیده خواهد شد و لذا باید فرد را آگاه کرد که اسیر خوشی‌ها و شهوت‌های زودگذر دنیوی نشود و راه افراط را در این زمینه نپیماید. امام علی علیه السلام در این زمینه می‌فرمایند: «من اشتاق الی الجنه سلا عن الشهوات؛ هرکس مشتاق بهشت است، از شهوات رها شده و آنها را به فراموشی بسپارد.» (آمدی، ۱۳۶۰). در جای دیگر می‌فرمایند: «ریشه و سبب بدی‌ها، غالب شدن شهوات است (همان منبع). برای تحقیق اصل تزکیه می‌توان از روش‌های ذیل بهره جست:

الف) روش تحمیل بر نفس: این روش در مبارزه با نفس و خودسازی مؤثر است در

این روش اعضا و جوارح به انجام عملی وادار می‌شود که در آن نوعی گریز و کراهت باطنی وجود دارد. طبق این روش، باطن رمیده و بی‌رغبت را می‌توان به بند کشید.

این روش محدود به حدود معینی است. نخستین حد آن است که این روش، در حیطه‌ی عمل به کار می‌آید نه در قلمرو «ایمان». برای ایمان آوردن نمی‌توان از تحمیل طرفی بست، چه این جا جای اکراه نیست. حد دیگر آن است که تحمیل نباید چنان باشد که مایه‌ی اعراض دل شود. اگر کسی باری بیش از حد به خود تحمیل کند، ممکن است یکباره به آن پشت کند و همه‌چیز را واگذارد. (باقری ۱۳۶۸، ص ۷۵)

جوهره‌ی روش تحمیل به نفس در بسیاری از احکام، آداب و دستورات اسلامی رسوخ دارد، که یکی از آنها که نقش کلیدی و مهم در کنترل غریزه‌ی جنسی دارد، «روزه» است. یکی از آثار مهم روزه «عفت جنسی» است. بدین جهت در روایات اسلامی، به جوان‌هایی که قادر به ازدواج نیستند، توصیه شده که روزه بگیرند. پیامبر اسلام ﷺ فرمود:

«جوان‌ها! ازدواج کنید. اگر نمی‌توانید، حتماً روزه بگیرید که روزه غریزه‌ی جنسی را کنترل می‌کند.»

عثمان بن مظعون یکی از یاران بزرگ پیامبر اکرم ﷺ بود. او برای کنترل غریزه‌ی جنسی خود، تصمیم گرفت خود را اخته کند! وی این تصمیم را با آن حضرت در میان گذاشت و رسول خدا ﷺ او را از این کار نادرست نهی کرد و به جای آن توصیه نمود که روزه بگیرد و فرمود: «ان اختصاء امتی الصیام؛ کنترل غریزه‌ی جنسی امت من روزه است.» (وسائل الشیعه، ج ۱۰)

روزه علاوه بر این که غریزه‌ی جنسی را کاهش می‌دهد، تمرین قدرت اراده است. با افزایش قدرت اراده، انسان در برابر هوس‌های نامشروع مقاوم می‌گردد (ری شهری، ۱۳۸۳).

ب) روش کنترل دروازه‌های ورودی آدمی (چشم و گوش): محسوسات اعم از دیدنی‌ها، شنیدنی‌ها، بوییدنی‌ها، لمس کردنی‌ها، مجرای ورود بیش‌تر ادراکات هستند. در این میان نقش دیدنی‌ها به‌ویژه در تحریک شهوات برجسته‌تر است. اگر انسان چشم

خود را کنترل نماید و هر منظره‌ای را نبیند، بهتر می‌تواند قوه‌ی شهویه‌ی خود، از جمله شهوت جنسی را کنترل نماید. امروزه با توجه به عصر رسانه‌ها و قدرت تأثیرگذار رسانه‌ها، باید به فرد آموزش داد که دست به انتخاب بزند و چشم و گوش خود را از هر آن چه او را به خطا می‌اندازد مصون نگه دارد. تماشای انواع منظره‌های جنسی اعم از عکس، مجله، فیلم و... در جامعه‌ی امروز بیش از هر خطر دیگری نسل نو را تهدید می‌کند. کسانی که به تماشای این منظره‌های عفت‌سوز می‌نشینند، باید بدانند که آینده‌ی خویش و جامعه خود را تباه می‌کنند. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در این باره می‌فرمایند:

«کسی که دیده خود را از حرام پُر کند، خداوند در روز قیامت چشمش را از آتش پُر کند، مگر آن که توبه کرده و باز گردد» (مجلسی). موسیقی مطرب که در زبان روایات اسلامی به آن «غنا» گفته می‌شد از آنجا که در تحریک غریزه‌ی جنسی جوان مؤثر است، باید از آن پرهیز شود.

نتیجه‌گیری

در دوره‌های مختلف تاریخی، مذهب اساس تربیت بوده است و نقش اساسی در انتخاب محتوای آموزشی داشته است. به عنوان نمونه در اروپای قرون وسطی، مذهب کاملاً بر آموزش و تربیت تأثیر داشته است، لیکن تنگ‌نظری‌های اعمال شده، باعث شد که با هرگونه نظارت دینی بر فرایند تربیت مخالفت شود. در حالی که حضور مؤثر دین و حیانی تعلیم و تربیت از جمله تربیت جنسی غیرقابل انکار است. مبانی، اصول و روش‌های استخراج شده در زمینه‌ی تربیت جنسی که شرح آن رفت، حاکی از این است که می‌توان از دیدگاه اسلام در زمینه‌ی تربیت جنسی به عنوان رهنمودی برای عمل استفاده کرد. در کشورهای مختلف، گاهی در زمینه‌ی تربیت جنسی، افراط و تفریط‌هایی دیده می‌شود که هر دو، نوعی انحراف محسوب می‌شود. گرچه برخی دیدگاه‌های اسلامی با نگرش غربیان درباره‌ی مسائل جنسی، سازگاری ندارد، اما روی هم رفته، برخی دیدگاه‌های مشترک بین اسلام و غرب در زمینه‌ی مسائل جنسی وجود دارد؛ به عنوان مثال اهمیت آموزش جنسی مورد تأکید اسلام و غرب است، اما مبانی، اهداف و روش‌ها و مواد آموزشی آنها متفاوت است. دیدگاه اسلامی، نه سرکوب شهوت جنسی را توصیه می‌کند و نه انسان را در جهت ارضای کامل جنسی یا هر شکل ممکن آزاد می‌گذارد و لذا به عنوان یک الگوی عملی می‌تواند نقش کلیدی در دنیا معاصر به‌ویژه در حل مسائل جنسی داشته باشد. در مجموع باید گفت که غرب تاکنون نتوانسته راه حل موفقیت‌آمیزی برای تربیت جنسی در مدارس و همچنین کنترل روابط و رفتارهای جنسی ارائه دهد و حتی در این زمینه نتوانسته است، یک نظام اخلاقی کامل را عرضه نموده و به اجرا بگذارد. این امر باعث افزایش چشم‌گیر مشکلات و چالش‌های اجتماعی کشورهای غربی شده است. اگر جوامع اسلامی و غربی بخواهند مشکلات خود را در زمینه به‌طور واقع‌بینانه حل کنند، قطعاً نیازمند به استفاده از آموزه‌های دینی در این زمینه هستند.

فهرست منابع

- قرآن کریم.
- نهج البلاغه. (۱۳۶۵). ترجمه علی نقی فیض الاسلام، تهران: مرکز نشر آثار فیض الاسلام.
- آمدی، عبوالواحد. (۱۳۶۰). *غررالحکم و دررالحکم*. ترجمه‌ی محمد علی انصاری. ابن ابی الحدید. شرح نهج البلاغه. نرم‌افزار کامپیوتری.
- ابوطالبی، مهدی. (۱۳۸۳). *تربیت دینی*. قم: مراکز انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره).
- احمدی، سیداحمد. (۱۳۶۸). *اصول و روش‌های تربیت در اسلام*. جهاد دانشگاهی دانشگاه اصفهان.
- احمدی، علی اصغر. (۱۳۷۹). *کرامت در اسلام با تأکید بر دیدگاه امام علی (ع)*. از مجموعه مقالات برگزیده شده‌ی همایش سیره و کلام امام علی (ع) مجله‌ی تربیت اسلامی، کتاب چهارم.
- الهندی البرهان، حسام‌الدین. (۱۳۹۹ هـ.ق). *کنز العمال فی سنن الاقوال و الافعال*. توسعه الرساله، بیروت.
- باقری، خسرو. (۱۳۶۸). *نگاهی به تربیت اسلامی*، انتشارات مدرسه.
- بهشتی، سعید. (۱۳۷۹). *روش‌های تربیت عقلانی در سخنان امام علی (ع)*. در مقالات برگزیده شده همایش تربیت در سیره و کلام امام علی (ع) کتاب چهارم از کتب تربیت اسلامی.
- بیگم‌زاده شیرازی، فاطمه. (۱۳۶۹). *نظام جنسی کودک و نوجوان در اسلام*. پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد، دانشگاه تربیت مدرس.
- ثابت، حافظ. (۱۳۷۹). *درآمدی بر تربیت جنسی در نهج البلاغه*. از سری مقالات برگزیده شده در همایش تربیت در سیره و کلام امام علی (ع) کتاب چهارم از کتب تربیت اسلامی.
- حسنی، محمد. (۱۳۷۹). *درآمدی بر مبانی، اصول و روش‌های تربیت سیاسی از دیدگاه امام علی (ع)*. از مجموعه مقالات همایش تربیت در سیره و کلام امام علی (ع).

مرکز مطالعات تربیت اسلامی.

داوودی، محمد. (۱۳۸۳). *سیره تربیتی پیامبر و اهل بیت* (جلد ۲). قم: مؤسسه پژوهش حوزه و دانشگاه.

دوائی، مهدی. (۱۳۷۱). *تربیت جنسی در اسلام*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد.

رشیدیان، فاطمه. (۱۳۷۲). *بررسی چگونگی برنامه و عملکرد خانواده‌ها در آموزش جنسی به دختران ۱۲ الی ۱۸ سال*. انجمن اولیا و مربیان، وزارت آموزش و پرورش.

ری شهری، محمد. (۱۳۷۳). *جشن تکلیف*. نشر معشر.

شیخ صدوق. (۱۳۸۲). *علل الشرایع*. ترجمه‌ی سید محمد ذهنی تهرانی. تهران: انتشارات مؤمنین.

عبدالمعبود، شیخ. (۱۳۸۳). *کاووشی در آموزش جنسی با نگرش اسلامی*. مترجمه‌ی: حجة الاسلام غلامرضا متقی‌فر، از مقالات ارائه شده در مجله‌ی تربیت اسلامی. انتشارات تربیت اسلامی، سال سوم، شماره ۸.

عطاران، مجد. (۱۳۶۶). *آراء مربیان بزرگ اسلامی درباره تربیت کودک*. تهران: انتشارات پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی.

علم الهدی، جمیله. (۱۳۸۳). *جنسیت در تربیت اسلامی*. از مقالات چاپ شده در مجله تربیت اسلامی، ویژه‌ی تربیت جنسی، سال سوم شماره‌ی ۸.

فرمهبینی فراهانی، محسن. (۱۳۸۳). *بررسی محتوای مناسب برای تربیت جنسی در مدارس*. مجله‌ی تربیت اسلامی ویژه‌ی تربیت جنسی، گروه پژوهشی تعلیم و تربیت

اسلامی. قم: انتشارات تربیت اسلامی، سال سوم، شماره‌ی ۸.

مجلسی، محمدباقر. *بحار الانوار*. مؤسسه الوفاء بیروت.

مطهری، مرتضی. (۱۳۷۲). *اخلاق جنسی از دیدگاه اسلام*. تهران: انتشارات صدرا.

موریس، دبس. (۱۳۷۴). *مراحل تربیت*. ترجمه علی محمد کاردان. تهران: انتشارات

دانشگاه. چاپ دهم.

Vandermassen, G (2004) Sexual selection: Atale of male bias feminist denail.

پژوهش‌های تربیت اسلامی

مقالات ارسالی باید واجد شرایط ذیل باشند:

(الف) از نظر محتوا

- حاوی مطالب تازه و در قالب موضوعات اعلام شده باشد؛
- در نگارش مقاله، جنبه‌های اخلاقی، اعتقادی، ملی و فرهنگی کشور رعایت شود؛
- مطالعات و پژوهش‌ها مبتنی بر روش‌های علمی انجام شده باشد؛
- ترجمه‌ها با موضوع‌های فصلنامه به ویژه، محدودی تربیت اسلامی مربوط باشد؛
- متن مقاله روان، رسا، به دور از ابهام و پیچیدگی و مطابق الگوهای زبان فارسی باشد.

(ب) از نظر شکل ظاهری

- مقاله باید حداکثر در ۲۰ تا ۲۵ صفحه‌ی A4 و حتماً در محیط زرنگار ۷۶ تایپ شده باشد و همراه CD ارسال شود؛
  - چکیده یا معرفی مقاله در حدود ۱۰۰ تا ۲۰۰ کلمه به زبان فارسی و به همان اندازه به زبان انگلیسی یا فرانسه همراه مقاله ارسال شود؛
  - اطلاعات مربوط به منابع در پایان مقاله به ترتیب کدگذاری در متن با ذکر نام خانوادگی و نام نویسنده، محل و تاریخ نشر به تفکیک منابع فارسی و انگلیسی تنظیم شود. در متن مقاله، کتاب‌ها و منابع مورد استفاده با ذکر شماره در پرانتز معرفی شوند. در این صورت، فهرست منابع باید به ترتیب حروف الفبا در پایان مقاله درج گردد؛
  - اسامی افراد و واژه‌ها و اصطلاحات خارجی که ذکر آنها ضروری است، با اعدادی که در بالای این گونه کلمات نوشته می‌شود (اعداد توک)، شماره‌گذاری شده و در انتهای مقاله درج شود؛
  - مقاله‌ی ترجمه شده به همراه متن خارجی ارسال شود؛
  - چکیده‌ی مقاله به زبان لاتین ترجمه و ارائه شود.
- (پ) نکات دیگر
- مقاله در جای دیگر منتشر نشده باشد؛
  - حقوق هیئت علمی فصلنامه در قبول، رد و اصلاح مقاله محفوظ است؛
  - مقاله‌های رسیده مسترد نمی‌شود؛
  - مسئولیت دیدگاه‌ها و نظرهای ارائه شده به عهده نویسندگان مقاله‌ها است؛
  - فصلنامه در ویرایش و تلخیص مقالات آزاد است.

ثرويشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی